

ПИСМА НА НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ ДО АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ

СТЕФАН ВЕЛИКОВ

В Централния държавен исторически архив (ЦДИА) се съхраняват хиляди ценни и интересни материали и документи за нашата и световната история по политически, стопански, културни и други въпроси. В личните фондове има и много писма, ръкописи и други материали от наши писатели и културни и обществени дейци, които са богат извор за научно изследване.

Работейки над справочника „Български писатели“ (заедно с Георги Константинов и Цветан Минков), който излезе през 1961 г. (и подготвяйки ново издание), попаднах на интересни писма от Николай Лилиев до известния наш поет, драматург и преводач Асен Разцветников (ф. 142, оп. 1, а. е. 310), които представляват научен интерес. Публикувам ги по-долу, като изоставям няколко визитни картички и телеграми по случай Нова година, имен ден и пр.

Освен това публикувам и една рецензия на Лилиев — „Иван Вазов на руски език“, — която съхранявам в личния си архив и която досега не е видяла „бял свят“.

Разцветников има отдавнашно познанство с Н. Лилиев. В началото на 30-те години те започват кореспонденция, която продължава до смъртта и на двамата. Писма от Разцветников до Лилиев се съхраняват в личния архив на Лилиев. (Вж. БИА. НКВ, ф. 719, а. е. 257.)

1

Драги Асене Разцветников,

Добре, че не ви намерих: така по-лесно ще мога да повтора молбата си, без да видя гримасата на лицето ви, без да чуя повторно думите ви, че не мислите да превеждате одата на Шилера „An die Freude“¹. Ако не ви е възможно, върнете на Г. Константинов² нотите и стихотворенията (оставям ви книгата на Тютчев³ — там е поместен преводът на „Песнь радости“, стр. 271).

Щом Тютчев е превеждал тази ода, ако намерите свободно време — защо да не я преведете вие на български? (Не мислете, че се шегувам — аз само ви моля да преведете три строфи и трите куплета, всичко тридесет стиха за 6 дни — по 5 стиха на ден!)

Много ще ви благодаря, ако ви бъде възможно да свършите и тая работа, работливи Асене Разцветник!

София

Четвъртък 2 ч. сл. пл.,

16 април 1931

До виждане

Н. Лилиев

Оригинал, лист от тетрадка.

¹ „Ода на радостта“.

² Георги Константинов (1902—1970), литературен критик и историк.

³ Ф. И. Тютчев (1803—1873), проникновен руски лирик-мислител.

Въпреки внимателната молба на Лилиев „Ода на радостта“ не е била преведена по това време от Разцветников. Едва през 1942 г. във в „Заря“ Разцветников помества съкратен превод на „Одата...“ (В. „Заря“, бр. 6190, 23. IV. 1942 г.).

2

Господин
г. Асен Разцветников
София
ул. Стефан Стамболов, 10
Варна, 10 октомврий 1932

Драги Асене Разцветников,

Още веднъж ви благодаря за вниманието, което проявихте към мене, и искрено ви желая да напечатате наскоро сборката⁴ си и да ми я изпратите. Книгата на Г. Цанев⁵ излезе ли вече? Много поздрави на всички.

С най-добри чувства към вас
Н. Лилиев

Оригинал, ръкопис. Илюстрирана картичка с изглед на бул. „Мария Луиза“, Варна.

⁴ Вероятно става дума за стихосборката „Планински вечери“ от Разцветников, която излиза от печат едва през 1934 г.

⁵ Книгата на Георги Цанев „Писатели и творчество“, София, 1932.

3

Драги Асене Разцветников,

Съжалявам искрено, че не мога да ви благодаря едновременно за хубавото писмо и за сборката⁶, която, мисля, все ще се решите да печатате още тая година. При вашия случай, когато всичко е готово, не е хубаво да се отлага задълго. Дано през 1933 най-сетне направите това, което отдавна чакам.

Получих от Г. Цанев няколко думи. Не съм му благодарил още, защото не съм виждал книгата му — няма я дори по книжарниците. И. Д. Николов⁷, когото срещнах случайно веднаж, не я бил виждал още. Да е живот и здраве „све“ ще я видим някога, нали?

Питате и за мене — добре съм, зает съм с училищна работа⁸, която поглъща току-речи цялото ми време, но аз не съжалявам, нито се кая за нещо. Така е по-добре поне засега — поварвайте!

Ако наистина се чувствувате много уморен — време е да починете и да помислите, като си почивате, за своите работи. Тъкмо така може би ще свикнете и с мисълта, че трябва да печатате книга и да напишете още по-хубави неща, за своя и за наша радост.

Желая ви да бъдете по-светъл и да довършите успешно всичко, с което сте се заловили.

Варна

Н. Лилиев

4 декември 1932 г.

Оригинал, ръкопис. Лист за писмо. В началото на писмото написано с друг почерк: *цензурирано*.

⁶ Има се предвид все още неиздадената книга „Планински вечери“.

⁷ Вероятно има се предвид книгоиздателят Димитър Николов, един от тримата собственици на книгоиздателство „Хемус“.

⁸ По това време (1932—1934) Лилиев е преподавател по френски език във Висшето търговско училище във Варна.

4

Господин Асен Разцветников
бул. Ст. Стамболийски, 10
София

Варна, 26 декември 1932

Драги Асене Разцветников,

И за телеграмата⁹, и за писмото ви благодаря сърдечно. Хубаво станало, че и вие сте проветрили душата си и сте подишали въздуха на Търново. Ако не сега, след време, който е жив, ще прочете, какво ви е нашепнал любимият град в тия студени дни, когато дори край Черно море слизаме вече под нулата. Книгата на Ив. Мешеков¹⁰ и аз не съм виждал, но за мене е оправдано: аз не съм виждал още дори книгата на Георгия Цанев. Не се съмнявам, че и това ще стане. За всичко има ред. Защо да се бърза? С най-добри чувства.

Н. Лилиев

Оригинал, ръкопис. Илюстрирана картичка с изглед на ул. „Преслав“, Варна.

⁹ Телеграма на Разцветников, изпратена до Лилиев по случай имения му ден — Николден.

¹⁰ Книгата на Ив. Мешеков „Трудово-спътническа литература“, София, 1933. На няколко места в нея (с. 12, 61, 94 и др.) се споменава името на Н. Лилиев).

5

Асене Разцветников,

Кога мислите да дойдете в театъра? Наминете още днес!

Инак—стражар!

София, 25. дек. 1934

До виждане

Н. Лилиев

Оригинал, ръкопис. Бележка.

6

Господин

Асен Разцветников

бул. Пенчо Славейков, 40

София VIII

Николай Лилиев

моли г. Ас. Разцветников, ако може, още днес да дойде в театъра (до 8 часа в.), ако не може — утре.

София, вторник, 18 септ.

Оригинал, ръкопис. Визитна картичка.

Асене,

Представете си, най-късно в понеделник, сутринта, трябва да имаме превода на V действие от „Тартюф“¹¹. Ще чакаме да го представите. Дотам е стигнала работата.

София

3 февруари 1937 г.

Много здраве

Николай Лилиев.

Оригинал, ръкопис. Бележка.

¹¹ „Тартюф“, комедия в пет действия от Молиер. Разцветников я превежда за постановка в Народния театър. Премиерата се е състояла на 20 март 1937 г. През същата година комедията излиза от печат като издание на библиотека „Вечни извори“. Преводът е посветен на Н. Лилиев и Н. О. Масалитинов.

8

Асене,

Понеделник, 3 ч. сл. пл., в М-вото на Нар. просв. при г. П. Бояджиев¹², заседание.

Да се видим там!

22. XI. 1937

Н. Лилиев

Оригинал, ръкопис. Бележка.

¹² Бояджиев, министър на народната просвета (1936—1937).

9

Драги Асене Разцветников,

У Вас имало един екземпляр от „Гигантът“¹³ на български, който бил театрален. Г. Директорът Ви моли веднага да го върнете. (Моля да върнете и немския екземпляр, ако е у Вас.)

София

20 окт. 1943.

До виждане и всичко най-хубаво

Н. Лилиев

Оригинал, ръкопис. Бележка.

¹³ „Гигантът“, пиеса от Рихард Билингер. Пиесата е играна през 1943 г. от Варненския театър.

ИВАН ВАЗОВ НА РУСКИ ЕЗИК

Стогодишнината от рождението на нашия голям поет Иван Вазов се отбелязва с особена тържественост в Съветския съюз. Във връзка с тая стогодишнина Държавното издателство „Художествена литература“ в Москва е предприело за 1950 година издаването на най-значителни Вазови творби в три книги. Първата книга „На родината“¹⁴ е сборник от стихотворения на Иван Вазов, съставен от Собкович, под редакцията на Луговской и Собкович, художници —

Билъ и Мухина. Наистина и друг път Вазов е превеждан на руски — романът „Под иго“, някои разкази и отделни стихотворения, — но за пръв път се осъществява „систематизиран“ превод на Вазови стихотворения. В превода вземат участие известни руски поети, познати и като отлични преводачи на поетически творби: Железнов, Чуковски, Кудрейко, Павлова, Белов, Зенкевич, Тихонов, Луговской, Бауков, Журавльов, Гатов, Городецки, Мартинов, Ушаков, Еголин, Асеев.

Макар всяко едно от Вазовите стихотворения, поместени в тоя сборник, да е писано по случай, техният избор не е случаен. Обединява ги преди всичко голямата любов, с която са се отнесли преводачите към своя труд. Тая любов се чувства още в превода на първото стихотворение от „Пряпорец и гусла“ — „Борът“, — направен от Железнов.

Изобщо, преводачите на нашия поет са работили с необикновена грижа и са успели да ни представят Вазова в неговия духовен ръст от „Пряпорец и гусла“ до „Люлека ми замира“. Като не се смята поемата „Грамада“, дадена в сполучливия превод на Асеев, сборникът завършва с „Моите песни“. Съзнанието, с което е живял поетът, се оправдава напълно от стихотворенията, които предлагат тази изключителна песен. „Чрез многобройните нишки на своето творчество Вазов кръвно е свързан със съдбата на своята многострадална родина. В нейната история няма да се намери нито едно по-значително събитие, което да не е отразено в поезията или прозата на Вазов“. В тоя смисъл сам поетът говори за себе си: „История съм жива тук на сичките трептежи на Балкана.“

С „Пряпорец и гусла“ всъщност започва истинската творческа дейност на Вазов, която продължава над половин век — „епоха на героични борби за национална и политическа независимост“. Участието на Вазов в тайния Сопотски революционен комитет, създаден от Каблешков, водител на Априлското въстание, и общуването му с българските революционни демократи в Румъния са изиграли решаваща роля в неговото идейно развитие. По това време, както убедително е показал в своята монография акад. Державин, Вазов изпитва силно въздействие от поезията на Ботев. Стихотворението „Панагюрските въстаници“, преведено от Белов — и стихотворението „Свобода или смърт“, преведено от Павлова, са били писани през пролетта на 1876 г., в разгара на Априлското въстание. В превода и на двете стихотворения са отразени революционните настроения на народа. Стихотворението „Радечки“, което в ония години се е Пеело от всички и е звучало като революционна Песен, е преведено с особена лекост от Павлова. От двадесетте стихотворения, които съставя сборката, не е преведено само „Сиромашкия“. В инак хубавия превод на Чуковски четвъртият куплет на стихотворението „Де е България“ е преведен така, че върху думата Охрид пада изкуствено ударение.

Вторият отдел на книгата е съставен от единадесет стихотворения, взети от сборката „Тъгите на България“. „На англичаните, чието правителство се е явило дори в защита на Турция“, е посветено стихотворението „Политика“, преведено от Железнов, който е превел и стихотворенията „На България“ и „Жалбите на майките“; от Чуковски са преведени две стихотворения: „Заточеници в Азия“ и „Към Европа“ — дето ямбите на оригинала са възпроизведени с голямо майсторство, цезурата гони седмата сричка, без да сече думите; от Белов са преведени две стихотворения: „Дизраели“, с което се заклеймява тогавашният пръв министър на Англия лорд Биконсфилд, и „Боят при Гредетин“ — 16 септември 1876, в Сърбия; от Кудрейко е преведено едно стихотворение: „На лирата ми“; от Зенкевич — две: „Каблешкову“ и „При Морава“. Познатият и у нас съветски поет Николай Тихонов е дал поетичен превод на неизменните чувства у Вазова към единствения народ — руския, „който се е отнасял с дълбоко братско съчувствие към българите“; предал е патоса на тия „прости“ песни, тяхното ритмично разнообразие, не е пожертвувал словесното им богатство. И тая част от стихотворението „Русия“, която на руски започва със стиха „Напред, де чуват се въздишки. . .“ и продължава до стиха „Един стон, един глас: Русия!“ — звучи в превода на Тихонов напълно оригинално.

В своята сборка „Избавление“ Вазов изказва „радостта си от подвига на руските войски и от освобождението на България през 1878 г.“. Чувството на всенароден подем определя тона на сборката и нейния оптимизъм. Всяко едно от шестте стихотворения, дадени в този отдел, е свидетелство „за дълбоката признателност и любов на българския народ към великия народ-освободител“, художествен „документ“ за достойно изпълнена задача: да се отрази и

в превода възторгът, с който са облъхнати Вазовите стихове, тяхната неподправена прелест и простота. Преводачите са изхождали от предпоставката, че най-близо ще бъдат до оригинала, до музикалността на Вазовата поезия, че не ще нащърбят нейната художественост, нейния цялостен образ, ако спазят ритъма на стихотворенията, броя на сричките, еднаквата римовка, най-строгата точност в думата на езика, на който превеждат. По този път те са успели да създадат и атмосферата, в която живеят тия стихотворения, за да звучат и днес като напълно съвременни.

От Луговской е преведено едно стихотворение: „Топът заехтя“ — прекрасно възпроизведено на руски; от Бауков — „Южнославянска солидарност“; от Зенкевич: „Здравейте, братушки“, от Журавльов: „Погребаните солдати“ — и в двете стихотворения е предадено настроението, спазен е размерът на оригинала; от Белов — едно стихотворение: „Епитафия“, по-светена на лорд Биконсфилд.

Богат материал за своите творби Вазов е черпил от народноосвободителната борба на 70-те години. Без този материал мъчно бихме могли да си представим една от най-хубавите книги в българската поезия: „Епопея на забравените“ и в превода отделът „Епопея на забравените“ се открива с „Левски“, преведено от Гатов. Силабическият стих на оригинала с цезура след шестия стих се е превърнал в амфибрахий, който на места се нарушава и дори тогава цезурата не се чувствава. В амфибрахий е преведено и стихотворението „Раковски“ от Луговской, който е дал с особена сила героичния патос на опълченците на Шипка. Нему би трябвало да се отдаде особена благодарност не само за редактирането на сборника, а и за всички стихотворения, които е превел — на първо място по своята висока художественост — за превода на „Опълченците на Шипка“. Към „Епопея на забравените“ Вазов сам е причислил и стихотворението „Бунтът“, написано в памет на погиналите за свободата герои от Априлското въстание. Даден е образът на поета революционер Христо Ботев. Авторът на предговора Марков е намерил най-хубави думи за това стихотворение, преведено от Кулрейко без съкращения. И в превода се чувствава пламенната вяра в народа и родината, с която вяра е живял Вазов. Изобщо, „мисълта за бъдещето на родината у Вазова е свързана с мисълта за трудовия народ“. В поемата „Грамада“ например „авторът, по думите на Марков, е изобразил борбата на бедните селяни с кулачеството: с грамата камъни се символизира народната ненавист към експлоататорите и прелателите. Поемата е написана в задушевен народнопесенен стил.“ Тъкмо този „народнопесенен“ стил е предаден в хубавия превод на Асеев, в който е запазен и духът на поемата, и игривият стих, и нейният размер, и нейната римовка, който наистина напомня „доста близко“ поезията на Тарас Шевченко. Вазов сам признава, че по това време (1879) се е намирал под впечатленията на големия украински поет, на неговата поема „Катерина“, която му е подсказвала и ритъма на Вазовата поема — хорей.

Поезията на Вазова по своята художествена непристуреност стои „доста близко“ до народното творчество. В отдела „По народни мотиви“ са поместени шест песни: „Мома Ангелина“, в хубавия превод на Белов; „Змия в пазуха“ и „Калинкин сън“, преведени с голямо изкуство от Сергей Городецки; баладата „Самодивска дружба“ и „Майчин съвет“, в превода на които Ушаков е вложил своето стихотворно майсторство; „Злата и майка й“, преведено с голяма точност от Павлова.

В редица пейзажни стихотворения, включени в сборката „Поля и гори“, Вазов е изразил своята „привързаност към родния край“. Но тия чудесни картини на родната природа никога не са били „самоцел на естет. Те винаги са препратени с размисли върху съдбата на родината и народа“. От „Поля и гори“ са преведени дванадесет стихотворения: „Пред гумното“ и „Отечество любезно“ от Железнов, „На Ком“, „По райските долини“, сякаш изляно в прекрасния превод — толкова близо по размах, настроение, по точност до оригинала — шесткуплетно стихотворение, написано в пещи седмосрични и шестосрични ямби — „Кръгзорът на Пловдив“ от Журавльов, „Раненият опълченец при Шейново“ и „Възпоменания от Батак“ от Павлова; Сергей Городецки е предал двете части на „Родопите“, не е преведена третата част на оригинала; Луговской е превел в духа на оригинала едно от най-хубавите Вазови стихотворения: „Българският език“, макар в последния куплет с изреждането на трите неособенно изразителни прилагателни — „великолепен, звучен и красив“, да се възпира някак устременият полет на Вазовия

въдновен патос; Зенкевич е превел две стихотворения и ако за превода на „Не се гаси туй, що не гасне“ биха могли все пак да се направят някакви уговорки, за „Паметници България“ би трябвало да се намерят най-хубавите думи—доколкова тия „паметници на България“ са издигнати с любов към българския автор — дори когато дактилическата рима в оригинала е съставена от две думи и в превода тя се явява сложна; стихотворението „Към свободата“ е възпроизведено от Мартинов.

Към отдела „Под нашето небе“ са прехвърлени две стихотворения: „Два бука“, преведено с голямо чувство за мярка от Павлова, и „Пирин“, даден в превода на Городецки. Журавльов е превел само първите три куплета от „Нивата“. Макар известният стих на Некрасова „Сейте разумное, доброе, вечное!“ да подсказва, че трябва да се даде пълният дактилически размер на стихотворението, Журавльов е превел двата стиха — първият и третият в единадесет вместо в дванадесет срички, като е заменил дактилическата рима с женска и с това е нарушил своеобразната хубост на стихотворението. От Гатов е преведено прочутото Вазово стихотворение „Керванът“. Журавльов е превел формално доста свободно и „Поету“ и „Стогодишнината на Пушкина“, написано „по случай столетието от рождението на Пушкина“. Луговской е превел две стихотворения: „Двайсетий век“ и „Напред“. В превода на първото стихотворение, поне в първите три куплета, е запазена построятката на оригинала, запазен е „безпогрешният амфибрахий“, както сам Вазов е обичал да се изразява. Четвъртата строфа в превода със своя нащърбен амфибрахий, сричките са намалени с една в превода на последните три стиха, се явява никак безсилна да изрази чувството, което вълнува поета: не се получава сякаш въздишката, изтръгната от сърцето на поета: „А как изжаднял е човешкият род за правда, за мир и за щастие!“ Стихотворението „Трансвал“ и в оригинала, и в превода на Зенкевич звучи напълно съвременно — „Опять гремит война“. Но крепката вяра, че „славна победа“ на света ще бъде „гигелта на войната“ — ни се внушава с убеждаваща сила.

В отдела „Скитнишки песни“ са поместени деветнадесет стихотворения, преведени от Городецки, Журавльов, Зенкевич, Луговской, Мартинов с рядко стихотворно майсторство. Книгата „Скитнишки песни“ е печатана през 1899 година — ще рече, напълно справедливо се отбелязва, че „Под нашето небе“ от 1900 година продължава мотивите на „Скитнишки песни“ и в един все по-оптимистичен дух застъпва „ония граждански добродетели, които са основа на силата и величието на един народ“. Поетът става проводник на идеите на хуманизма, изразител на дълбоката мяра в светлото бъдеще на народните маси. Преводите и на стихотворенията, влезли в отдела „Скитнишки песни“, са построени върху размера и римовката, дадени от автора в оригинала. Тъкмо тях са се стремили да постигнат преводачите, за да бъдат най-близко до съдържанието на стиховете, което при Вазова, борец за литература „на висок граждански патос и художествена простота“, е неделимо от формата. Вазов е чувствувал и писал по български, черпил е въдновение не от чужди извори, а — „от българската, от богатата и здрава българска душа“, живял е с прогресивните идеи на своето време, никога не е живял с мисълта, че може да бъде откъснат от народа, съзнавал е дълбоко „общественото назначение на изкуството“, опирал се е на великите руски писатели, с вяра в освободителната мисия на великия руски народ.

Вазов високо цени своята сбирка „Люлека ми замириса“. От „песните“, които я съставят, Журавльов е превел шест, още първата — „Из прозореца“, вълнува със своята сърдечна простота, постигната и в превода. Мартинов е превел две: „Родната реч“ и „Жива история“.

В отдела „Разные стихотворения“ участвуват току-речи всички преводачи, чиито имена срещаме и в преводите на стихотворенията, поместени в другите отдели: Железнов, Белов, Чуковски, Зенкевич, Еголин, Павлова, Журавльов, Мартинов. Преводът на Зенкевич на „Монте песни“ закрива отдела. Тия седем куплета — едни от най-лиричните, които е отронило сърцето на поета — са намерили ярко отражение в превода на М. Зенкевич.

Какво ни носи — на нас, българите, този скъпоценен дар от братския народ? — Преди всичко, един нов Вазов, когото сме познавали още от деца и когото сякаш отново откриваме в хубавите преводи на руските поети — един Вазов, който е обичал родината си по-силно от всичко, който е живял с дълбоката вяра, че за нея ще изиграят по-светли дни.

Оригинал, ръкопис.

¹⁴ Иван Вазов. Родине. Избранные стихи. Перевод с болгарского. М., 1950, Составитель А. Собкович. Предговор „Великий поэт — патриот“ от Д. Ф. Марков.

Отговорът на въпроса, как поправя даден творец, би завършил само с емпирични натрупвания, с ненужно изследване на „талаща“, останал след създаването на творбата, ако не ни доведе до необходимостта от отговор на друг вид въпроси — защо се поправя, как в ново са внесли поправките (или преработките)* в идейно-методологическо и естетическо отношение, най-сетне — как но (на ново равнище) взаимодействието между изследваните варианти функционира не само спрямо окончателния вариант, а и спрямо развойните линии на творчеството на автора, които са детерминирани от променената социално-естетическа среда. Само при това положение текстологичните операции биха имали значение на операции от аналитичен тип, биха подпомогнали вникването в психологията, творческото умение, морала на автора. Но те биха подпомогнали и нещо много по-важно от гледна точка на конкретния анализ на интересуващата ни творба — съпоставката на различните варианти ще ни разкрие не само мъките на творчеството, но и основанията на това творчество. Заложените в окончателния текст идеи и мотивноформалната им дълбочина ще се разкрият във възможно най-изкрystalизирания си характер. Това е в края на краищата пътът, по който може и следва да се преодолее опростенческо-дидактическите прийоми на заниманията от текстологически характер.

И така — пред нас са четири варианта на поемата „Градът“ от Николай Лилиев:

1. В сп. „Наш живот“ от 1912 г., кн. 3—4, с. 132.

2. В писмото на Николай Лилиев до Николай Райнов от 2 март 1915 г.*

3. В стихосбирката „Птици в нощта“ от 1918 г.

4. В стихосбирката „Стихотворения“ от 1932 г.**

Именно последният вариант на поемата се смята с пълно основание за нормативен, всички по-късни издания на Лилиевата творба са съобразени само и единствено с него.

Един поглед върху посочените по-горе варианти ще ни доведе до следните по-характерни наблюдения:

А. Пунктуация — очевиден е стремежът към опростяване, изразен най-ясно в постепенното премахване на запетаята с тире(—)и тирето(—)за сметка на запетаята(.). Първите два знака са по-„претенциозни“, те привличат повече вниманието върху себе си, докато запетаята поради значително по-честата си употреба не изисква акцентуване на читателското внимание. Очевидно поетът, поначало твърде чувствителен към всички естествени промени в езика ни, и тук следва тенденцията към пунктуационно опростяване на българската графика. Примери в това отношение има много, но те едва ли биха интересували читателя, поради което му предлагам да приеме на вяра твърдението или пък да направи сам сверката. С пунктуационните изменения е свързан и въпросът за изписването на отделни думи с главни букви. Маниерното изписване на „Нужда“, „Те“, „Тълпи“, „Градът“ и т. н. в 1. и 2. се заменя от по-опростеното. Изписване с малка буква. И тук, както и в споменатия случай с пунктуационните редакции, поетът явно се съобразява с измененията на новото време.

Б. Графика на стиха и строфичните цялости — никакви съществени различия тук не се наблюдават. По-голям интерес будят частите, започващи с „Аз не послушах сърдечни моления“, „На страшен съд вървят тълпи“, „И всеки тленен ден, когато тъжний звън“. Очевидно е установеното отношение на Николай Лилиев към отделните строфични и стихови цялости.

* Вж. по въпроса: М. Арнаудов. Психология на литературното творчество. С. 1965, 375—416.

** Една щастлива находка в новосъздадения музей на пловдивската литература към НБ „Иван Вазов“ в Пловдив съдържа пет писма от Н. Лилиев до Н. Райнов. Тези писма са писани през периода 1912—1915 г. от Пловдив и Свищов, където поетът е учителствувал. Писмата са коментирани и отпечатани в Годишника на ПУ „П. Хилендарски“ за 1983 г. от автора на настоящото научно съобщение. Споменатото тук писмо съдържа цялостен вариант на поема, изпратена очевидно по молба на Н. Райнов.